

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

### M.SHAYXZODANING "G'AZAL MULKINING SULTONI" ASARIDA NAVOIY G'AZAL IJODINING ILMIY-NAZARIY TAHLILI

Almaz ÜLVİ BİNNATOVA,

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun

"Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi

əlaqələr" şöbəsinin müdiri, Azərbaycan, Bakı,

[almazulvi1960@mail.ru](mailto:almazulvi1960@mail.ru)

orcid iD – 0000-0001-7991-3969

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18887638>

**ANNOTATSIYA.** Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning "G'azal mulking sultoni" tadqiqoti Alisher Navoiyning g'azal ijodini har tomonlama tahlil qilib, uning Sharq klassik adabiyotidagi o'rni va ahamiyatini aniq ko'rsatadi. Tadqiqotga ko'ra, Navoiy g'azal janrida nafaqat texnik, balki estetik, irfoniy va gumanistik jihatdan ham eng yuqori cho'qqilarga erishgan. Uning g'azallarida klassik strukturaviy qoidalar, xususan, "yakpora" prinsipi mukammal saqlangan bo'lib, motivlar ketma-ketligi va emotsional yaxlitlik ta'minlangan. Bu esa Navoiyning g'azal janrida yuqori badiiy mahoratga ega ekanligini va janr imkoniyatlarini to'liq ochganini ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ta'kidlaydiki, Navoiy g'azallarida muhabbat, irfon va qalandar motivlari uyg'unlashgan. Ishqiy gazallarda ma'shuq va ishqiy tuyg'ular nozik va empatik ohangda tasvirlangan, zo'ravonlik yoki qattqlik motivlari emas, balki sevgi, rahm-shafqat va insoniy qadriyatlar ustunlik qiladi. Irfoniy g'azallar esa so'fiy va falsafiy g'oyalarni poetik ramzlar orqali yetkazib, asarlarga chuqurlik va ma'naviy o'lcham qo'shadi. Navoiyning ayol obrazlari hurmat va noziklik bilan tasvirlangan bo'lib, bu uning lirikasida gumanistik mohiyatni yanada kuchaytiradi.

Shayxzoda, shuningdek, Navoiy fors-tojik an'analarini muvaffaqiyatli egallab, turk-o'zbek adabiyotiga o'ziga xos yangiliklar olib kirganini ko'rsatadi. Uning g'azallarida motivlarning ketma-ketligi, bayt hajmining optimal tanlovi va ritm saqlanishi lirikaning ta'sirini oshiradi va janrning murakkabligi hamda nozikligini ta'minlaydi. Natijada, Navoiyning ijodi nafaqat estetik ta'limot va empatiya yaratadi, balki insoniy qadriyatlarni targ'ib qiladi.

Shunday qilib, Maqsud Shayxzodaning tadqiqoti Alisher Navoiyning g'azal ijodining Sharq adabiyotidagi o'rni nafaqat badiiy mahorat va texnik aniqlik, balki gumanistik, irfoniy va ijtimoiy jihatlar bilan ham beqiyos ekanini isbotlaydi. Uning g'azallari klassik an'analarga sodiqlik bilan birga innovatsion poetik yondashuvni ham namoyon etadi va uni "g'azal mulking sultoni" sifatida haqli ravishda tanlashga asos yaratadi.

**Kalit so'zlar:** Alisher Navoiy, g'azal, yakpora g'azal, orifona g'azal, ishqiy g'azal, qalandarona g'azal, klassik adabiyot, Ozarbayjon-o'zbek adabiy aloqalari.

**Аннотация.** В статье Исследование Магсуда Шейхзады "Султан царства газелей" всесторонне анализирует газельное творчество Алишера Навои и ясно демонстрирует его уникальное место в классической восточной поэзии. Работа показывает, что Навои достиг вершины в жанре газели как в техническом, так и в эстетическом, ирфанском и гуманистическом аспектах. В его газелях мастерски соблюдаются классические структуры, особенно принцип "якпора", обеспечивая последовательность мотивов и эмоциональное единство. Это свидетельствует о высокой поэтической компетенции Навои и о том, что он полностью раскрыл потенциал жанра. Исследование подчеркивает, что в газелях Навои объединены мотивы любви, ирфана и каландарства. В любовных газелях образ возлюбленной и чувства влюбленного представлены с утонченностью и эмпатией, без проявлений насилия или жестокости; преобладают любовь, милосердие и гуманистические ценности.

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

*Ирфанские газели выражают мистические и философские идеи через поэтические символы, добавляя произведениям глубину и духовное измерение. Образы женщин в творчестве Навои наполнены уважением и нежностью, что усиливает гуманистическую направленность его лирики.*

*Шейхзада также показывает, что Навои успешно усвоил персидско-таджикские традиции, одновременно привнеся в турецко-узбекскую литературу собственные новации. Его газели демонстрируют гармоничную последовательность мотивов, оптимальный объем строф и сохранение ритма, что повышает эмоциональное воздействие лирики и поддерживает сложность и утонченность жанра. В результате, творчество Навои способствует развитию эстетического вкуса, вызывает эмпатию у читателя и пропагандирует человеческие ценности. Таким образом, исследование Мақсуда Шейхзады доказывает, что газельное творчество Алишера Навои занимает уникальное место в восточной литературной традиции не только благодаря мастерству и технической точности, но и благодаря гуманистическим, ирфанским и социально значимым аспектам. Его газели демонстрируют как верность классическим традициям, так и инновационный поэтический подход, что заслуженно делает его “султаном газельного царства”.*

**Ключевые слова:** Алишер Навои, газель, якпора-газель, арифийская газель, ашикская газель, кялендерская газель, классическая литература, Азербайджано-узбекские литературные связи.

**Annotation.** This article Maqsud Sheikhzada's study, “The Sultan of the Realm of Ghazals”, provides a comprehensive analysis of Alisher Navoi's ghazal poetry and clearly demonstrates his unique position within classical Eastern literature. The research shows that Navoi mastered the ghazal genre at the highest level, encompassing technical, aesthetic, irfani (mystical), and humanistic aspects. In his ghazals, classical structural rules, particularly the “yakpora” principle, are meticulously observed, ensuring the continuity of motifs and emotional unity. This highlights Navoi's extraordinary poetic skill and his ability to fully realize the potential of the genre.

The study emphasizes that Navoi's ghazals harmoniously integrate motifs of love, mystical reflection, and qalandar-inspired themes. In his romantic ghazals, the beloved and the lover's emotions are depicted with subtlety and empathy; rather than cruelty or oppression, themes of love, compassion, and human values prevail. Mystical ghazals convey Sufi and philosophical ideas through poetic symbolism, adding profound spiritual layers to his work. The portrayal of women in Navoi's poetry is marked by respect and delicacy, further enhancing the humanistic dimension of his lyricism.

Sheikhzada also highlights that Navoi successfully absorbed Persian-Tajik literary traditions while introducing his own innovations into Turkic-Uzbek literature. His ghazals demonstrate harmonious motif sequences, optimal stanza lengths, and rhythmic consistency, enhancing both the lyrical impact and the complexity and refinement of the genre. Consequently, Navoi's poetry promotes aesthetic taste, evokes empathy, and underscores human values.

In conclusion, Sheikhzada's research demonstrates that Alisher Navoi's ghazal poetry occupies a singular place in Eastern literary tradition, not only for its technical and artistic mastery but also for its humanistic, mystical, and socially significant dimensions. His ghazals reflect fidelity to classical traditions while incorporating innovative poetic approaches, justifying his recognition as the “Sultan of the Realm of Ghazals.”

**Key words:** Alisher Navoi, ghazal, yakpora ghazal, mystical ghazal, lyrical ghazal, qalandarian ghazal, classical literature, Azerbaijani-Uzbek literary relations.

Maqsud Şeyxzadənin “Qəzəl mülkünün sultanı” adlı tədqiqatında qəzəl janrının Şərq poeziyasında mərkəzi rolu geniş şəkildə vurğulanır. Tədqiqatçı qeyd edir ki,

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

qəzəl xalqların lirik ifadələrinin ayrılmaz elementi olmaqla yanaşı, Şərqi mədəni və poetik həyatında on əsrə yaxın davam edən ənənəvi bir janrdır. Bu baxımdan Əlişir Nəvainin qəzəl sahəsindəki fəaliyyətinə “Qəzəl mülkünün sultanı” kimi ali bir ünvanın verilməsi onun janr üzərindəki hakim mövqeyini, estetik və formativ nüfuzunu ifadə edir.

Tədqiqatda qəzəl terminologiyasının iki əsas mənası diqqətə çatdırılır: birincisi lüğəvi, yəni qadınlarla söhbət və əyləncədən ibarət mənadır; ikincisi isə terminoloji, yəni müəyyən qaydalar çərçivəsində yazılmış lirik şeir kimi qəbul edilir. Qeyd olunur ki, qəzəl janrı ərəb mənşəli olmasına baxmayaraq, onun inkişafı əsasən fars-tacik və türk dillərində baş vermişdir. Belə ki, Rudəki və digər erkən fars şairləri qəzəl janrının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamış, lakin onun əsərlərində təxəllüs istifadəsi müşahidə olunmamışdır.

Əlişir Nəvai isə qəzəl janrını türk dilində zirvəyə çatdıran sənətkar kimi təqdim olunur. O, həm mövzu zənginliyi, həm də poetik forma baxımından qəzəli təkmilləşdirərək, klassik ərəb və fars ənənələrini türk poeziyası üçün uyğunlaşdırmışdır. Nəvainin yaradıcılığı, xüsusilə XII-XIV əsrlərdə Türkünstan və Xorasanın ədəbi-mədəni həyatının canlanması fonunda, şəhər lirikası və sosial ifadə vasitəsi kimi qəzəlin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Beləliklə, tədqiqat, Nəvainin qəzəl sahəsindəki liderliyini və janrın türk xalqları ədəbiyyatında tutduğu yeri elmi və tarixi kontekstdə ətraflı şəkildə təqdim edir.

Əlişir Nəvai yaradıcılığını dərinlən bilən, mənimsəyən, dərk edən Maqşud Şeyxzadə əslində özü ilə XX əsr özbək nəvəişünaslığına özünəməxsus şəkildə Nəvai nəfəsi, Nəvai havası gətirmişdir. Əlişir Nəvai yaradıcılığına yazdığı və dövrü mətbuatda, jurnal və kitablarda nəşr etdirdiyi silsilə araşdırmaları dediklərimizə bariz misaldır. Onun 1966-cı ildə qələmə aldığı və “Sovet Özbəkistanı” qəzetində (15 dekabr 1966) “Qəzəl mülkünün sultanı” əsəri yazıldığı vaxtdan böyük heyran və məhəbbətlə qarşılanmışdır. Hətta bu gün də Nəvai adına ünvanlanan “Qəzəl mülkünün sultanı” – ifadəsi ali epitetlərdən biri kimi hələ də aktualdır. Tədqiqat sonralar Natan Məllayevin redaktorluğu ilə nəşr olunan altı cildlik “Seçilmiş əsərlər” kitabının IV cildində yer almışdır. 2025-ci ildə Əlişir Nəvainin 584 illiyi günlərində Maqşud Şeyxzadənin Əlişir Nəvai yaradıcılığından bəhs edən həmin cild Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq “Qəzəl mülkünün sultanı” adında 416 səhifəlik kitab kimi nəşr olundu. Bu tədqiqatımız da həmin kitabda yer almış araşdırmanın – “Qəzəl mülkünün sultanı” elmi şərhidir.

Maqşud Şeyxzadənin tədqiqatında XII əsrdən başlayaraq fars-tacik ədəbiyyatında meydana çıxan böyük şairlərdən bəhs edilir. Sənai, Əvhədi, Əttar kimi sufi şairlər və Əbülfərəc Runi, Muəzzin, Ədib Sabir Tirmizi, Suzani Səmərqəndi,

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Əməq Buxari, Rəşidəddin Vətvat, Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi və Qasım Ənvar kimi dünyəvi şairlərin yaradıcılığı qəzəl janrının zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır.

Özbək torpağında ilk qəzəlləri sınaqdan keçirən və "Məhəbbət-namə"<sup>1</sup> əsərinin müəllifi olan şair, qəzəl janrının inkişafında həm texniki, həm də estetik cəhətdən böyük təcrübəyə malik olduğunu göstərmişdir. Tədqiqat vurğulayır ki, bu əsərə daxil edilmiş qəzəllər lüğəvi və poetik şərtlərə tam uyğun olaraq yaradılmışdır və bu, şairin qəzəl sahəsindəki yetkinliyini sübut edir. Bununla belə, bir neçə qəzəllə xalqın geniş lirik xəzinəsini yaratmaq mümkün olmadığı qeyd olunur; Özbək qəzəlinin sağlam əsasını formalaşdırmaqda Əmiri, Lütfi, Ətəyi, Səkkaki kimi şairlərin də mühüm rol oynaması önə çıxarılır.

Klassik poetikanın ustası Şəmsəddin Məhəmməd ibn Qeys Razi, XIII əsrdə yazdığı "Kitabul-Mucəm" əsərində qəzəli lüğəvi və terminoloji baxımdan təsnif etmişdir. Onun fikrincə, qəzəl qadınlar haqqında danışmaq, aşiqanə hissləri ifadə etmək məqsədilə yaradılır. Qəzəl, həmçinin ruhu rahatladan, qəlbə dinclik gətirən bir poetik növ kimi təqdim olunur. Kabul Məhəmməd isə "Həft Kulzum" ("Yeddi sima") əsərində qəzəlin xüsusi poetik xüsusiyyətlərini dəqiqləşdirmiş, onun mətə, məbdə, məqtə və xatimə strukturlarını və optimal beyt sayını (12-19 beyt) göstərmişdir. Bu təriflər klassik qəzəl janrının standartlarını müəyyən etməklə yanaşı, sonrakı şairlər üçün də rəy və tövsiyə rolunu oynamışdır.

Beləliklə, qeyd edək ki, özbək qəzəlinin formalaşması həm fars-tacik ənənələrinin təsiri, həm də yerli şairlərin uğurlu tətbiqləri nəticəsində baş vermiş və Əlişir Nəvai bu inkişafın zirvəsinə çatdıran şəxs olmuşdur.

Maqsud Şeyxzadənin tədqiqatında qəzəl janrının struktur və estetik prinsiplərini diqqətlə araşdırılır. Qəzəldə əsasən sevilənin gözəlliyi və sevənin hissləri təsvir olunur; nəsihət və moizələr isə şeir janrlarının digər növlərinə aiddir. Qəzəl poetikasının bir əsas şərti kimi, şeirin başlanğıc mövzusunun sonadək qorunması vurğulanır. Məsələn, əgər şeir vüsaldan başlayırsa, sonunda da həmin mövzuya qayıtmalı, ayrılıq mövzusunə toxunulubsa, qəzəlin sonunda da bu istiqamət davam etdirilməlidir. Hər bir beyt əvvəlkindən fərqli və yüksək səviyyədə olmalı, qəzəl zəif və boş beytdən ibarət olmamalıdır.

Tədqiqatda göstərilir ki, fars-tacik, türk ədəbiyyatının inkişafı qəzəlin imkanlarını genişləndirmişdir. Sədi Şirazi, Hafiz, Kamal Xocəndi, Lütfi, Ətəyi, Əlişir Nəvai, Babur və Füzuli kimi şairlər Şərq qəzəlinə yeni yollar açmış, qəzəli divanların əsasını təşkil etmişlər. On əsr ərzində qəzəl janrı Qaşqar qalasından Mərakeş və

<sup>1</sup> *Nəsaım ül-məhəbbət*: Əlişir Nəvainin 1495-1496-cı illərdə yazdığı bu əsər, "Məhəbbət-namə" olaraq da adlandırılır və sufi şeirləri, onların həyatları haqqında məlumatları əhatə edir.

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Afrikaya qədər yayılmış, əl yazmaları və divanlar vasitəsilə bütün Şərq mədəniyyətinə nüfuz etmişdir.

Nəvai, böyük epik əsərlərini yazmağa başlamazdan əvvəl Heratda məşhur qəzəlnəvis kimi tanınmış, qəzəl-müstəzadları Rum, İran və Türkünstanda oxunmuşdur. Dövlətşah Səmərqəndi onun bu nüfuzunu açıq şəkildə qeyd etmişdir. Tədqiqat vurğulayır ki, qəzəl janrı ən mürəkkəb və məsuliyyətli lirik növdür və onun tam mənimsənilməsi yalnız yüksək səviyyəli, dolğun nümunələrlə mümkündür. Orta səviyyəli və ya yavan qəzəllər ədəbi və maarifləndirici rol oynaya bilməz.

Əlişir Nəvai isə qəzəli vicdan borcu və cəmiyyətə yönəlmiş bir poetik vasitə kimi qəbul etmişdir. Onun lirik əsərlərinin 90%-i qəzəldən ibarət olan dörd divanında heç bir yaltaqlıq və dünyəvi şəxslərə təzim halları müşahidə olunmur. Nəvainin qəzəlləri, həm dostu və həmfikri olan Sultan Bayqaraya göstərdiyi hörmət və sədaqəti, həm də şəxsi və sosial hadisələrdən ilham alaraq yaranan dərin, məntiqli duyğuları özündə əks etdirir. Bu nadir poetik güc və təsir səbəbindən tədqiqatçı onu “qəzəl mülkünün sultanı” adlandırır.

Maqsud Şeyxzadənin tədqiqatında qəzəl janrı klassik lirik poeziyanın ən çətin, zərif və mürəkkəb növü kimi təqdim olunur. Tədqiqatçı qeyd edir ki, XII əsrdən sonra Xorasan və XIV-XV əsrlərdən sonra Məvəraünnəhrdə milyonlarla beytdən ibarət qəzəllər yazılmış, bu rəqabətdə şairlərin oxucular tərəfindən qəbul olunacaq qəzəl yaratması çox çətin bir vəzifə olmuşdur.

Qəzəlsünas alimlərin, məsələn, doktor Əhsanyar Şatirin apardığı tarixi araşdırmalar, XV əsr fars şeirinin xüsusiyyətlərini Herat və Səmərqənddə inkişaf edən türk-özbək qəzəllərinə də aid edə biləcəyini göstərir. Əhsanyar qəzəlləri üç qrupa ayırır: aşiqanə, arifanə və qələndəranə qəzəllər. Hər bir növün özünəməxsus poetik qaydaları və məzmun xüsusiyyətləri vardır.

Maqsud Şeyxzadə tədqiqatında xüsusilə *arifanə qəzəllərin* təsəvvüfi məzmununu və poetik strukturunu vurğulayır. Bu qəzəllərdə vəhdəti-vücuda anlayışı əsasında Tanrı ilə birləşmə arzusu, sufi qəlbinin irfani təcrübəsi və metafizik düşüncələri əks olunur. Arifanə qəzəllərdə obrazlar və bənzətmələr çox zəngin və mürəkkəbdir: abid və məbud, aşiq və məşuq, qasid və məqsud, nazir və mənzur, xaliq və məxluq, talib və mətlub, məst və məxmər, şah və dəstur, fani və baqi, insan və aləm, Musa və Firon, zahir və batin, zərrə və günəş və s. Bu obrazlar qəzələ dərin mənəvi və irfani ölçü verir, digər janrlardan fərqləndirir. Arifanə qəzəllərdə sufi və təsəvvüfi anlayışların poetik təzahürü yalnız simvolik deyil, həm də şairin mühiti, istedadı və dünyagörüşü ilə əlaqələndirilmişdir. Burada “Ənəl-həqq Mənsur Həllac”, “Məşuqun cəlvəsi”, “Eşqə təzim”, “Əql zəifliyi”, “Məstlik və sərxoşluq” kimi ənənəvi söz və ifadələr şairin mənəvi və intellektual zəminini əks etdirir. Nəticədə, aşiqanə

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

libaslarda təqdim olunan irfan, elm, maarif və sevgi anlayışları qəzələ zəngin və çoxşaxəli bir poetik qat qatır.

Beləliklə, tədqiqat arifanə və sufi qəzəllərin yalnız poetik zərifliyini deyil, həm də qəzəl janrının dərin mənəvi və irfani potensialını nümayiş etdirir. Bu da Nəvainin qəzəldən necə ustalıqla istifadə etdiyini və janrın zirvəsinə çatdırdığını daha aydın göstərir.

Maqsud Şeyxzadənin tədqiqatına görə, Əlişir Nəvai öz poeziyasını inkişaf etdirərkən Qasım əl-Ənvari Təbrizi və Nemətullah Vəlinin çoxsaylı qəzəllərindən təsirlənmişdir. Nəvai təsəvvüfün Nəqşbəndiyə məktəbinə müsbət yanaşmış, sufi terminologiyasını qəzəllərində istifadə etmiş, lakin Əbdürrəhman Cami kimi təsəvvüf nizamnaməsinə bağlı qalmamışdır. Bu, onun qəzəldə həm irfani, həm də insanpərvər mesajları ifadə etməsinə imkan vermişdir. Tədqiqatda xüsusi olaraq Nəvainin aşağıdakı qəzəli nümunəsi qeyd olunur:

*Məni öldürəydi muğbəçərin aləmi,  
Dair pirinin əgər olmasa, erdi kərəmi.*

Bu misralarda şair xərabat və meyxana mühitindəki dəhşətli keyfiyyətlərini birləşdi-rək dövrünün sosial-mənəvi vəziyyətini ümumiləşdirir, müasirlərini insanpərvərlik, mehribanlıq istiqamətinə çağırır. IV divanda yer alan digər misralar da dövrün ədalətsizlik və çətinliklərinə diqqət çəkir, oxucunu zülm-sitəm üsullarına qarşı çıxmağa səsləyir.

XV əsr *qələndər qəzəllərində* əsasən dərvişlik (rindlik) və sərxoşluq (məstlik) mövzuları işlənmiş, zahidlərə və sufilərə gülünmüş, meyxana, badə və sahini vəsf edilmişdir. Bu janrda tövbəni pozmaq, gecəni meyxanada keçirmək, məscidi tərk etmək, pirə bağlılıq və saqiyyə bağlılıq əsas motivləri təşkil edir. Qələndər poeziyasının digər sevilən mövzuları arasında cəhl, inadkarlıq və özünü yüksək qiymətləndirmək də yer alır. Nəvai XV əsrdə Teymurilər dövründə romantik obrazları ilə də tanınmışdır. Onun qələndəranə qəzəlləri və lirik nümunələri klassik özbək poeziyası üçün böyük xidmət hesab olunur. Tədqiqat vurğulayır ki, bu qəzəllər hər bir alim üçün istənilən tezisi dəstəkləmək və nümunə göstərmək üçün zəngin material təqdim edir.

Maqsud Şeyxzadənin tədqiqatına görə, *aşıqanə qəzəllərin* əsas məzmunu aşiqin məşuqu qarşısında çəkdiyi çətinliklər, yalvarışları və əzablarından şikayətləridir. Burada məşuqun gözəlliyi və davranışları qəzəl yaradıcılığında mərkəzi rol oynayır. Tədqiqatçı qeyd edir ki, klassik aşiqanə qəzəldə aşiq obrazı adətən bütün imkanlardan məhrum, aciz, sadə, iddiasız və daim həsrət içində təsvir olunur. Məşuq isə zülmkar və etibarsız bir obraz kimi təqdim edilir: gözəl, lakin bəzən zalım, həsədpərəst və manipulyativdir. Bu paradoksal təqdimatın səbəbi, Şeyxzadənin şərhinə görə, poetik

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

ənənənin estetik məqsədlərindədir. Aşıqın çəkdiyi əzablar və məşuqun sərt davranışları şairə dərin emosional ifadə imkanı yaradır və qəzəldə dramatik gərginlik formalaşdırır. İran, Pakistan və Hindistan alimləri bu məsələni araşdırmış, lakin etik və məntiqi izahların yetərli elmi səviyyədə olmadığı qeyd edilmişdir.

Tədqiqatda vurğulanır ki, Əlişir Nəvai bu ənənəyə yenilik gətirir: onun qəzəllərində məşuqun davranışı daha yumşaq, insani münasibət və qarşılıqlı hörmət çərçivəsində təsvir olunur. Nəvainin aşiqanə qəzəllərində zülm, cəlladlıq və zalımlıq motivləri deyil, əsasən sevgi, mərhəmət və incə emosiyalar ön plandadır. Bu, onun qəzəllərinin oxucu ilə həm empatik, həm də estetik əlaqəsini gücləndirir və onu “qəzəl mülkünün sultanı” olaraq seçməyə səbəb olur. M.Şeyxzadə həmçinin qəzəldə süjet məsələsini qaldırır: qəzəl hadisəli əsər kimi qəbul edilməlidirmi və ya hadisənin olmaması nöqsan sayılmalıdır? Tədqiqatçı qeyd edir ki, qəzəl əsasən lirik və hissiyyat əsasında qurulur, süjet burada şərt deyil, lakin hadisəli elementlərin olması poetik təsiri gücləndirə bilər. Nəvainin əsərlərində isə həm lirizm, həm də müvafiq motivlər vasitəsilə hadisə və emosiyaların balansı qorunur.

Məlumdur ki, qəzəl klassik poeziyada “müttəhidül-qafiyə” (bu, klassik poeziyada “*tək qafiyəçi*” qəzəl anlayışıdır. Yəni qəzəl boyunca bütün misralar eyni qafiyəyə uyğun qurulur) şeir formaları sırasında yer alır. Lakin klassik qəzəl ənənəsində bütün beytlərin vahid bir hadisəyə və ya bütöv bir süjet xəttinə tabe etdirilməsi nadir hallarda müşahidə olunur. Əksər qəzəllərdə ayrı-ayrı motivlər, hiss və düşüncələr mövcud olsa da, bunların hamısının bir hadisə ətrafında birləşdirilərək tam bir poetik tablo yaratması hər şairə nəсіб olmamışdır. Bununla belə, bəzi qəzəllərdə əsas motiv və süjet xətti ardıcıl şəkildə qorunur, lakin bu ardıcılıq bütöv və tamamlanmış bir hadisə təsviri səviyyəsinə yüksəlmir. Klassik poeziya nəzəriyyəsində yalnız bütün beytləri bir-biri ilə məzmun və hadisə baxımından sıx şəkildə bağlı olan, daxili vəhdətə malik qəzəllər “yakpora” qəzəl adlandırılmışdır. Yakpora qəzəlində – burada yalnız qafiyə eyni deyil, həm də bütün motivlər və süjet boyu birləşdirilərək tam bir hadisə və ya tablo yaradılır. Yəni şair yalnız qafiyəyə deyil, əsərin bütün hissələrinin mövzuya bağlılığına da diqqət edir. Başqa sözlə, “yakpora” – həm struktur, həm də məzmun baxımından bütöv bir əsərdir. Bu, klassik qəzəl forması daxilində nadir bir hadisədir, çünki çox şairlər motivin yalnız hissəsini işləyir, bütöv tablo yaratmaq bacarığına nadir hallarda nail olurlar.

Əlişir Nəvai yaradıcılığında bu cür “yakpora” qəzəllərin sayı olduqca çoxdur. Onun qəzəllərində hadisə axarı, motivlərin ardıcılığı və emosional bütövlük xüsusi ustalıqla qorunur. Məqalənin imkanları çərçivəsində şairin bu tip qəzəllərindən birini nümunə olaraq təqdim etməyi məqsəduyğun hesab etdik.

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Maqsud Şeyxzadə qeyd edir ki, Əlişir Nəvainin yüzrlə “yakpora” qəzəli mövcuddur. Bu janrda qəzəlin başlanğıcından sonuna qədər bir hadisə və ya canlı bir tablo ardıcıl təsvir olunur. Şair öz poetik təxəyyülündəki şəfqətli və yumşaq rənglər vasitəsilə yataqda xəstə olan sevimli yarın çəkdiyi izzətləri incə və mərhəmətli çalarlarla təsvir edir: şair yataqda xəstə olan bir yarın çəkdiyi çətinlikləri və izzətlərini incə, humanist rənglərlə təsvir edir. Qəzəl ənənəyə zidd olaraq, xəstəlik hissi ilə başlayır, lakin sağalma və ümid mesajı ilə tamamlanır. Bu yanaşma Nəvainin poetik üslubunun əsas xüsusiyyətini, yəni kəskin, dərin, amansız, amma humanist dramı, ortaya qoyur. Tədqiqatçı vurğulayır ki, Nəvainin qəzəllərində kainatın dəyişkənliyi və insan həyatının davamlı toqquşma və dəyişikliklərdən ibarət olması dərin dərk edilir. Misal üçün, qəzəlin səkkizinci beytdə ifadə olunan “*Çarxi münxalib davronni istar inqilab içrə*” fikri, dəyişik və fəlakəvari kainatın hər zaman inqilab içində olduğunu simvollaşdırır.

Bu baxımdan, Nəvai yalnız lirik ifadə vasitəsi kimi qəzəli istifadə etməmiş, həm də insanlığa, qadınlara və aşiq obrazlarına nəzakət, şən və hörmət qaytarmaq məqsədini güdmüşdür. Qəzəldəki incə bədii detallar və humanist ton, onun lirikasını həm klassik qəzəl ənənəsinə uyğun, həm də oxucuya empatiya və estetik zövq verən bir sənət əsərinə çevirir.

Maqsud Şeyxzadə qeyd edir ki, Nəvai və digər böyük şairlər bütün qəzəllərini “yakpora” kimi hadisəli yaratmamışlar. Bu, qəzəlin lirikasının çoxşaxəli imkanlarını artırmışdır. Qəzəldə süjet və motivin tamlığı şərt olmasa da, şairin istədiyi ictimai, siyasi və fəlsəfi mövzulara toxunması üçün geniş imkanlar açır. Nəvai qəzəllərdə həm lirizm, həm də publisistik mesajları ustalıqla birləşdirmişdir.

Qəzəl həcmi məsələsi də klassik poeziyada mühüm rol oynayır. Tarixi mənbələr göstərir ki, qəzəl adətən 5–15 beyt arasında yaradılmışdır. Nəvai isə öz qəzəllərində 7–13 beyt həcmində nizam-intizamı qorumuş, uzun və monoton misralardan qaçaraq lirikanın ritmini və təsir gücünü artırmışdır. Onun bir qitəsindəki ifadəsi bu tələbi açıq şəkildə göstərir:

*Nəvai şeiri doqquz beyt, on bir beyt, on üç beyt  
ki, lahv üzrə qələm zinat verur ul durru maknunin.  
Bu kim əlbəttə yeddi beytin əksik deyil, yəni  
Tanəzül ayla almaz rütbə içrə yeddi gərdun.*

Tədqiqatçı vurğulayır ki, Nəvainin yubiley günləri yalnız poeziya tarixində deyil, həm də ölkənin maddi-mənəvi həyatında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. 1948-ci ildə keçirilmiş yubiley, müharibədən sonra gecikmiş olsa da, onun irsinin əhəmiyyətini və dəyərliliyini bir daha nümayiş etdirmişdir.

# ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

## xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

M.Şeyxzadə həmçinin müasir ədəbiyyatın problemlərinə diqqət çəkir: bu gün çoxluq və solğun misralar ədəbi bazarı doldurur, lakin klassik şeir üçün tələb olunan keyfiyyət və ölçülərə riayət edilmir. Nəvainin yaradıcılığına baxdıqda isə onun əsərlərinin xalqın bədii-estetik zövqünü yüksəltmək, ana dilinin nüfuzunu qorumaq və insanlıq dəyərlərini önə çəkmək məqsədinə xidmət etdiyi aydın görünür. Beləliklə, Nəvai həm lirikanın incəliklərini, həm humanist dəyərləri, həm də publisistik üslubu birləşdirərək qəzəl mülkünün sultanı kimi qəbul olunur. Onun qəzəl yaradıcılığı klassik poeziyanın ən mürəkkəb, ən zərif və ən təsirli janrında humanist mesajların qorunması və inkişaf etdirilməsi baxımından müstəsna rol oynayır.

Maqsud Şeyxzadənin “Qəzəl mülkünün sultanı” əsəri Əlişir Nəvainin qəzəl yaradıcılığını dərin və sistemli şəkildə araşdıraraq, onun klassik Şərq poeziyasında tutduğu unikal mövqeyi açıq şəkildə göstərir. Tədqiqat Nəvainin qəzəl janrında həm texniki, həm estetik, həm də irfani və humanist aspektləri ustalıqla birləşdirdiyini sübut edir. Qəzəllərində “yakpora” prinsipi ilə hadisələrin ardıcılığını və motivlərin tamlığını qoruyaraq lirika, sosial mesaj və irfani dəyərləri harmonik şəkildə təqdim etmişdir. Nəvai, fars-tacik ənənələrinin təsirini uğurla mənimsəyərək türk-özbək ədəbiyyatını qəzəl sahəsində zirvəyə çatdırmış, aşiqanə, arifanə və qələndəranə qəzəllərdə incə poetik zəriflik, empatiya və humanist ton yaratmışdır. Onun əsərlərində süjetin, motivin və emosional bütövlüyün qorunması, həmçinin klassik qəzəl strukturuna riayət etməsi, qəzəl janrının mürəkkəb və zərif təbiətini qorumaqla yanaşı, oxucuda estetik və mənəvi təsir yaradır. Beləliklə, Nəvainin qəzəl yaradıcılığı yalnız lirikanın inkişafına deyil, həm də Şərq poeziyasının mədəni və ədəbi zənginliyinə əvəzsiz töhfə vermiş, onu “qəzəl mülkünün sultanı” kimi təsdiqləmişdir.

### ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Шайхзода, Максуд. Газал мулкининг султони // Асарлар. олти томлик: туртинчи том (Алишер Навоий хақидаги тадқиқот ва мақолалар мажмуаси). – Т.: Г.Гулом ном. адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 372 бет. // Редколлегия: Камил Яшин, Миртемир, Туроб Тула, Озод Шарафиддинов, Натан Маллаев (Нашрга тайёрловчи: Натан Маллаев (1972). (бет.356-370).
2. Шайхзода, Максуд (1966). Газал мулкининг султони / Совет Ўзбекистони, 15 декабрь.
3. Şeyxzadə, Maqsud. (2025) Qəzəl mülkünün sultanı (Əlişir Nəvainin yaradıcılığı) // tərcümə edən və ön söz müəllifi, nəvəşünas Almaz Ülvi. Bakı, “Elm və təhsil”, 416 səh.
4. Ülvi, Almaz. (2008) Azərbaycan - özbək (çağatay) ədəbi əlaqələri (dövrələr, simalar, janrlar, təmayüllər). Bakı, “Qartal” nəşriyyatı, 334 səh.
5. Ülvi, Almaz. (2023). Əlişir Nəvainin əsri və nəsr (elmi-filoloji və dini - təsəvvüfi əsərləri (monoqrafiya) // (Almaz Qasım qızı Binnətova) elmi redaktorlar: akad.İsa Həbibbəyli (ön sözün müəllifi) və prof.Şöhrət Siracəddinov.Bakı, “Elm və təhsil”. 570 səh.